

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 — ГЕОГРАФИЯ

Том 90, 2000

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE

Livre 2 — GEOGRAPHIE

Tome 90, 2000

ИНДИЯ И ГЛОБАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ

МАРИН РУСЕВ

*Катедра по социално-икономическа география
(Направление Регионална и политическа география на страните)*

Марин Русев. ИНДИЯ И ГЛОБАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ

Взаимные зависимости между глобальных проблем в конце XX века все более осязательно переламываются через призму экологического императива в процессе формирования новой парадигмой в мировоззрение человечества. Существенное значение для определения места и роли Индии в процессе формирования и решения глобальных проблем имеет характеристика специфики ее геоэкологического положения в современном мире. Проблемы в отношениях между природой и обществом в Индии могут оказаться решающим фактором для облика страны в региональном и глобальном масштабах. Позиции страны в международных отношениях имеют существенное значение при решении внутренних проблем, которые являются геоэкологическими в своей сущности, а их решения невозможно осуществить без помощи мирового сообщества.

Ключевые слова: устойчивое развитие, геоэкологическое положение, геополитическое положение, геоэкологический коэффициент, геодемографический коэффициент, экологическая эффективность, демографический переход, демографическая ловушка.

Marin Rousev. INDIA AND THE GLOBAL PROBLEMS

The interdependency among the global problems at the end of the XXth c. more and more obviously break in the light of the ecological imperative in the process of forming a new paradigm in the views of mankind. The characteristic of the specific features of India's geoeological position nowadays is of great importance for defining India's place in creating and solving the global problems. The problems of relations between nature and society in India may turn to be the crucial factor for her image in regional and global dimensions. On the other hand, the position of the country in the international relations is important for solving the variety of inner problems, which are geoeological and are difficult to be solved without the help of world community.

Key words: sustainable development, ecological blame, geoeological position, geopolitical position, geoeological coefficient, geodemographical coefficient, geoeconomical coefficient, ecological efficiency, demographical transition, demographic trap.

Глобалните проблеми, пред които е изправено човечеството, са тясно свързани и взаимно зависими и трябва да се разглеждат като единна система от динамично променящи се явления в ноосферата. Задълбочаването или усилията за решаването на който и да е от глобалните проблеми води до значителни промени в количествените и качествените характеристики на целия комплекс от планетарни, регионални или локални социално-икономически проблеми на общественото развитие. Поради това за решаването им са необходими обединените усилия на всички държави. Необходима е и обща методологична основа, чрез която да се балансират приоритетите в развитието на съвременната цивилизация. Тази необходимост предизвиква появата на научнообоснованата концепция за *устойчиво еколого-икономическо развитие* в глобален и регионален мащаб. Преходът към устойчиво развитие обаче изисква оптимално дефиниране на неговите принципи, цели, задачи и инструменти, както и разкриването на конкретните природни условия, социално-икономически фактори и научно-технически предпоставки за осъществяването му (Русев, 1995).

Взаимните зависимости между глобалните проблеми в края на ХХ в. все по-осезателно се пречупват през призмата на екологичния императив в процеса на формиране на една нова парадигма в миросгледа на човечеството. Например суровинният, продоволственият и демографският проблем директно засягат въпросите за емкостта на геоторията (по Алаев, 1983) и достъпността на природноресурсния потенциал на страните, а усилията по решаването на тези проблеми срещат все по-ясно очертаващите се екологични лимити на общественото развитие.

Съществуват многобройни класификации и подходи при разкриване на социално-икономическата същност на глобалните проблеми, всяка от които има своите преимущества за нуждите на конкретни изследвания или отразява конюнктурните акценти на своето време. Нуждите на настоящото изследване дават основание на автора да обедини глобалните проблеми в две групи според тяхната специфика в интензитета на антропогенния натиск върху природните системи:

1) Проблеми, свързани предимно с екстензивни промени на количествените параметри в отношенията между природата и обществото (демографски, продоволствен, суровинно-енергиен, деградация на почвите, обезлесяване и др.).

2) Проблеми, свързани с интензивно нарастване на антропогенния натиск, благодарение на преобладаваща качествена промяна на природната среда (свръхурбанизация, милитаризация на общественото развитие, висока степен на замърсяване на въздуха, водите и почвите и др.).

С голяма степен на условност може да се твърди, че за първата група глобални проблеми по-голяма съпричастност имат развиващите се, а за втората — развитите страни. Показателен в това отношение е фактът, че един жител на Запада консумира 125 пъти повече природни ресурси, отколкото на Изтока (Лавров, 1995). В този смисъл е трудно да се съпостави „екологичната вина“ на населението в бедните и богатите страни. Отговорът на този въпрос изисква диференциран подход към различните типове страни, които явно по различен начин ще търсят пътищата за постигане на еколого-икономическа устойчивост. Очевидно е обаче, че високоразвитите страни разпола-

гат с по-голям социално-икономически и научно-технически потенциал и гъвкавост за осъществяването на прехода към устойчиво развитие.

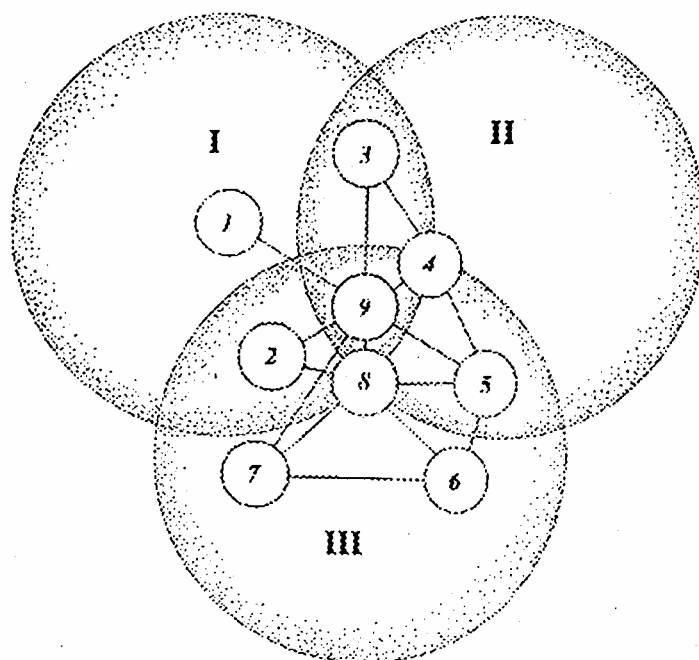
Особено място в развиващия се свят заема т.нар. ключови държави — Китай, Индия, Бразилия, Мексико. Техният териториален обхват (17 % от земната суша), демографски (42 % от населението на планетата) и природно-ресурсен потенциал дават основание да се твърди, че по-голямата част от посочените във втората група глобални проблеми, както и значителна част от първата група, се формира във и зависи от тези ключови държави. Именно поради това определянето на относителната тежест и спецификата на всяка една от тях при формирането на глобалните проблеми има важно методологично значение за съвременната глобална география.

* * *

Основна цел на настоящото изследване е да се открие мястото и ролята на Индия за формирането и решаването на глобалните проблеми, пред които е изправена съвременната цивилизация. За тази цел е необходимо да се проведе научен анализ на нейното *геоекологично положение*. Определянето на научния статут на геоекологичното положение на дадено пространство изисква познаване на взаимните зависимости между елементите на географското положение като системна категория. Например при геополитическата характеристика на една държава най-концептуалната подкатегория на географското положение е геополитическото положение (Русев, 1996). Но за да се оцени геоекологичното положение на дадено пространство, е необходимо друго ранжиране на отношенията между подкатегиите на географското положение. За целите на настоящото изследване главният акцент трябва да се постави върху спецификата на геоекологичното положение, защото в случая то съчетава в себе си влиянието на всички по значими за крайния резултат фактори. Освен това се налага известна генерализация и прегрупиране на взаимните връзки между подкатегиите на географското положение (фиг. 1).

Определянето на геоекологичното положение на Индия засяга преди всичко разкриването на демографската, икономическата и екологичната тежест на Индия в глобален мащаб. Покомпонентно тази тежест е представена в табл. 1, където във възходяща градация са представени всички значими показатели, с по-висок дял от дела на Индия спрямо земната суша. Очевидно е, че повечето от тези показатели са пряко следствие от огромния демографски натиск, който упражнява индийското население върху природната среда в страната. На базата на тези корелации може да бъде изведен своеобразен *геоекологичен коефициент* (ГЕК), отразяващ превишението на отделните показатели спрямо дела на територията. Този коефициент дава възможност в синтезиран вид да се посочат специфичните за Индия форми на антропогенен натиск, достигащи критични за природното равновесие стойности.

Още по-концептуален и синтетичен за социално-икономическата и екологичната специфика на Индия е изведеният *геодемографски коефициент* (ГДК). В този случай интерес представляват показателите със стойност на ГДК по-малък от единица, което е индикатор за относителен недостиг на определен природен или стопански ресурс спрямо населението на страната. Всъщност само 4 от цитираните показатели показват „излишък“ на ресурси средно на човек от населението. Пълна индикация на съвременното геоеко-

Фиг. 1. Ранжиране на структурата и взаимните зависимости между макрокатегориите (I-III) и подкатегиите (1-9) на географското положение за нуждите на регионални геоиконологични изследвания:

I — природно; II — икономическо; III — политическо;
 1 — астрономическо; 2 — вододелно; 3 — туристическо; 4 — транспортно-търговско; 5 — геодемографско; 6 — историко-политическо; 7 — военностратегическо; 8 — геополитическо; 9 — геоиконологично

Fig. 1. Ranging of the structure and interdependency among the macrocategories (I-III) and subcategories (1-9) of the geographical position for the needs of regional geographical research:

I — natural; II — economical; III — political
 1 — astronomical; 2 — water-shed; 3 — touristic; 4 — transport-commercial; 5 — geodemographical; 6 — historical-political; 7 — military-strategic; 8 — geopolitical; 9 — geoecological

логично положение на страната е възможно, ако по подобен начин в таблицата се изведе и *геоикономически коефициент* (ГИК). Това е възможно по формулата $E = B : A_{14}$ (табл. 1) и до голяма степен би разкрило социалната и екологичната цена на формирация се на индийска територия брутен вътрешен продукт (БВП).

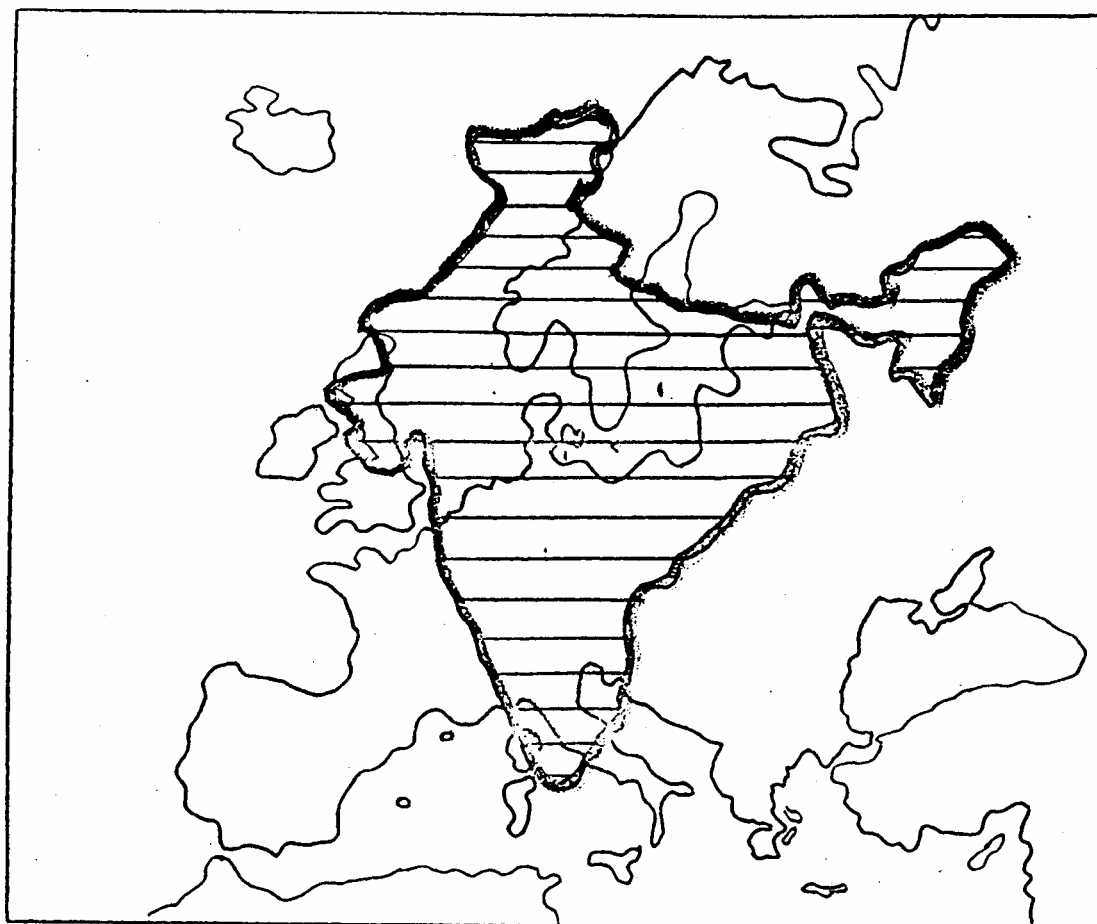
Индия е една от най-големите по територия държави (3,3 млн. km^2 — 2,2 % от земната суша, 7-мо място в света). Неслучайно за нея се употребява понятието субконтинент (фиг. 2). Южната ѝ част е добре засебена в границите на п-в Индостан (около 60 % от територията на страната), а на север опира във величествената снага на Хималаите. Североизточните и северозападните граници на Индия имат условен, преди всичко, етно-конфесионален и политически характер. Разположението на индийската територия между 8-я и 37-я паралел (3200 km), както и значителната вертикална и хоризонтална разчлененост на релефа предопределят голямото разнообразие на природата в нея.

Средната надморска височина на страната е около 850 m, но трите главни природни области в нея значително се отличават по този показател. Хи-

Геоecологично положение на Индия.

Показател (А)	Дял от света - % (В)	Геоecологичен коэффициент (C=B:A ₁)	Геодемографски коэффициент (D=B:A ₂₉)
1. Територия	2,2	1,0	0,13
2. Производство на енергия	2,4	1,09	0,15
3. Производство на алуминий	2,5	1,14	0,15
4. Производство на стомана	2,6	1,18	0,16
5. Производство на химически изделия	3,0	1,36	0,18
6. Производство на чугун	3,1	1,41	0,19
7. Обща промишлена продукция	3,2	1,45	0,20
8. Производство на обувки	3,4	1,55	0,21
9. Производство на соя	3,4	1,55	0,21
10. Производство на химически влакна	3,6	1,64	0,22
11. Добив на боксит	4,1	1,86	0,25
12. Брой на отглежданите овце	4,1	1,86	0,25
13. Обем на изхвърляния CO ₂	4,1	1,86	0,25
14. Брутен вътрешен продукт	4,2	1,91	0,26
15. Производство на картофи	5,5	2,50	0,34
16. Добив на манганова руда	5,6	2,55	0,34
17. Въгледобив	5,8	2,64	0,36
18. Добив на хромова руда	5,9	2,68	0,36
19. Производство на текстилни изделия	5,9	2,68	0,36
20. Добив на желязна руда	6,1	2,77	0,37
21. Производство на тютюн	7,2	3,27	0,44
22. Производство на естествен каучук	8,2	3,73	0,50
23. Производство на памучни влакна	9,1	4,14	0,56
24. Производство на пшеница	10,1	4,59	0,62
25. Производство на захар	12,4	5,64	0,76
26. Производство на памук	12,5	5,68	0,77
27. Брой на едрия рогат добитък	15,1	6,86	0,93
28. Производство на коприна	15,4	7,00	0,94
29. Брой на населението	16,3	7,41	1,00
30. Производство на ориз	21,2	9,64	1,30
31. Производство на захарна тръстика	22,1	10,05	1,36
32. Производство на чай	29,2	13,27	1,79
33. Производство на юта	44,1	20,05	2,71

малаите например реално са трудно преодолима за съвременните комуникационни системи преграда, но притежават огромен хидроенергиен, горски и туристически потенциал. Индо-Гангската низина е изключително благоприятна за интензивно земеделие, транспортно и селищно усвояване. Огромният демографски натиск тук (600–700 души на 1 km², при средно около 280 за страната), както и неконтролируемото ниво на реките предизвикват трудно-разрешими проблеми от социално-икономически и екологичен характер. Де-

Фиг. 2. Индия в субконтинентални измерения

Fig. 2. India in subcontinental dimensions

канското плато заема почти половината от територията на Индия и се отличава с малка надморска височина (500–700 m), голямо почвено плодородие и относително висока степен на транспортна проходимост. Тук проблеми за социално-икономическото развитие, освен голямата гъстота на населението, създават значителната обезлесеност и недостатъчното овлажнение. Крайбрежната ивица предлага широки плажове, лагуни, дюни валове и на места — удобни за корабоплаването заливи. Тук са съсредоточени около 20 % от демографския и икономическия потенциал на страната.

Индия се отличава с висока степен на усвоеност на природните ресурси като тяхната хилядолетна експлоатация е довела до силна антропогенизация и деградация на природната среда. Това се отнася, преди всичко, за водните и почвено-растителните ресурси. Годишният повърхностен отток на индийските реки е 1350 km^3 , което съставлява 9,4 % от азиатския и 2,9 % от световния (С д а с ю к, 1975; А в а к я н, 1995). Той почти изцяло зависи от режима на валежите и затова е твърде неустойчив, особено в полуостровната част на Индия, където дъждовното подхранване е преобладаващо. Великите хималайски реки Инд, Ганг и Брамапутра съсредоточават почти 60 % от иригационния и хидроенергиен потенциал на страната. По бреговете на Инд и Ганг се е зародила една от най-древните речни цивилизации на Земята. За разли-

ка от другите две реки, Ганг почти изцяло протича в пределите на страната и притежава около 2/5 от иригационния и 12 % от хидроенергийния потенциал на страната. 75 % от нейните енергийни възможности обаче са концентрирани в Хималаите.

Общите хидроенергийни ресурси на Индия са 9,5 EJ (Energy... 1994), което представлява 7,8 % от световните. Само 10 % от тях обаче са усвоени (Индия... 1993). Трябва да се отбележи, че над 90 % от въвлечените в стопанския оборот на страната води се използват за напояване. Относителното потребление на вода само за периода 1965–1985 година се увеличава от 460 на 709 m³ на жител (Water... 1989), което на фона на главните демографски тенденции предизвиква многократно нарастване и бързо достигане на екологичния предел на общото водопотребление в Индия. Опитите водният дефицит да се компенсира чрез усилена експлоатация на подпочвените води също предизвиква тяхното бързо изтощаване. Така например нивото на грунтовите води в щата Тамилнаду само за едно десетилетие се понижава с 25–30 m (Brown, 1987).

Горите покриват по-малко от 1/4 от територията на страната и са се съхранили главно в труднодостъпните планински северни райони. В полуостровната част горската растителност е подложена на силен антропогенен натиск, свързан преди всичко с непрекъснатото увеличаване на посевните площи. Голяма роля в това отношение играят и бързите процеси на свръхконцентрация на население в градските агломерации. Например площта на изсечените гори в радиус от 100 km около деветте най-големи градове в страната само за периода 1972–1982 година се е увеличила между 15 и 60 % (Braun, Джекобсон, 1989).

Почвено-климатичните ресурси играят първостепенна роля в съвременното социално-икономическо развитие на Индия. Разположението предимно в тропичния и субекваториалния географски пояс, както и положителното въздействие на хималайската климатична бариера, предопределят формирането на термични условия, които благоприятстват целогодишната земеделска активност на населението. Основната част от селскостопанските ресурси на страната е съсредоточена в пределите на Индо-Гангската равнина, където живее над половината от индийското население, а делът на орните земи в нея достига 75 % (Сдасюк, 1975).

Проведената през 50-те и 60-те години „зелена революция“ се оказва екстензивен фактор за развитие, който внася „демографско успокоение“ и само отлага решаването на тежките природноресурсни, социално-икономически и геоекологични проблеми, стоящи пред страната. Например за периода 1948–1962 година близо 60 % от увеличаването на земеделската продукция се дължи на нарастване на обработваемите площи. В резултат са постигнати частични и временни успехи в осигуряването на хранителния баланс на населението. През 50-те години Индия внася 1–2 млн. t зърно годишно, през 60-те — около 10 млн. t, в средата на 70-те — 5–6 млн. t. Днес в страната се произвеждат около 170–175 млн t, но поради непрекъснато увеличаващото се население, това количество задоволява едва 85–90 % от нуждите ѝ, което тласка Индия към нова импортна зависимост. В средата на 90-те години потреблението на зърно е едва 200 kg на човек от населението годишно, при 800 kg в САЩ.

Очевидно решаването на продоволствения проблем ще е приоритетна задача за ръководството на страната и през следващия век. Този проблем е

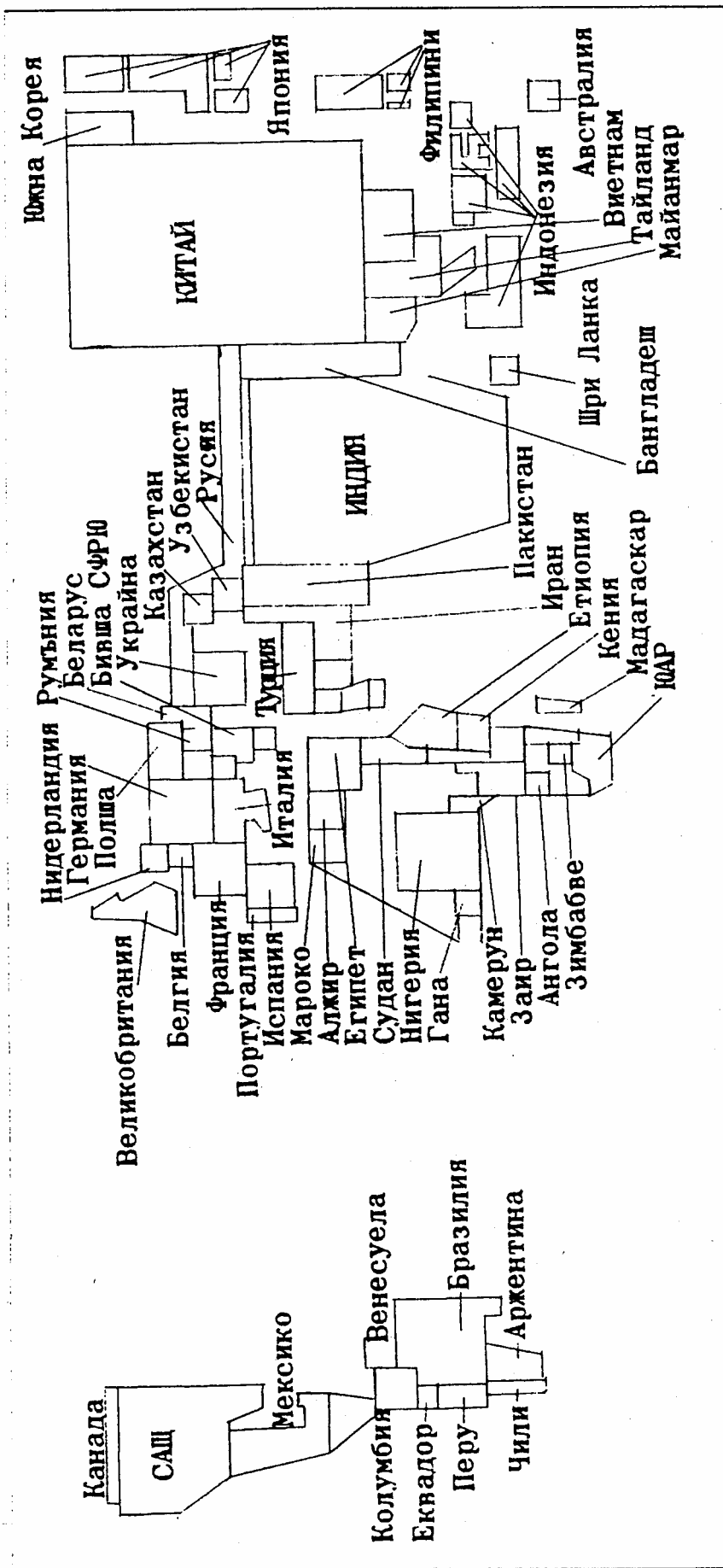
пряко свързан както с демографската ситуация, така и със съхраняването на почвено-растителното богатство. Нещо повече, от решаването на този проблем до голяма степен зависи икономическата и политическата стабилност на Индия. Може да се допълни, че всичко това се отразява негативно върху комплексното геополитическо положение на Индия, като я прави по-уязвима в международните икономически и политически отношения.

Първостепенен фактор, предопределящ геоекологичното положение на Индия, състоянието и възможностите за решаване на главните социално-икономически проблеми в общодържавен, регионален и дори планетарен мащаб, е демографският. Количествените и качествените характеристики на населението в Индия имат решаващо значение за прехода към устойчиво еколого-икономическо развитие, като от техните параметри зависи посоката и скоростта на този преход. В Индия живее приблизително всеки шести жител на планетата (фиг. 3), а стойността на ГЕК по този показател достига 7,41 (табл. 1). Освен това огромната демографска тежест на индийското население поражда високи ГЕК и по редица други показатели, засягащи обема на БВП като цяло, и преди всичко някои селскостопански производства — памук, коприна, пшеница, захарна тръстика, ориз, юта и др.

Независимо от неколkokратните кампании за намаляване темповете на нарастване на индийското население, неговият общ брой (над 950 млн. души) непрекъснато се увеличава, при това с около 16–17 млн. годишно. Това предизвиква тежки стопански проблеми, които нерядко придобиват и политическа окраска. Високият естествен прираст (19–20 % годишно) води до бърза смяна на поколенията (средно за около 37 години), увеличаване плътността на заселване (от средно 117 д/км² през 1950 г. на 278 през 1994 г.) и висок относителен дял на населението до 20-годишна възраст (през 1992 г. — 48,6 %). Това е предпоставка за тежки социални конфликти, които могат да излязат извън границата на страната и региона.

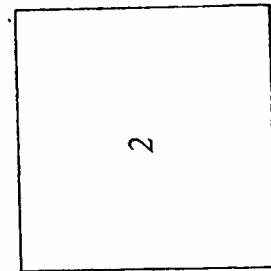
Демографската политика на Индия в следколониалния период води до рязко съкращаване на смъртността и увеличаване средната продължителност на живота — от 25 в началото до 60 години в края на ХХ в. Това предизвиква своеобразен „демографски взрив“ и утрояване на индийското население. През 60-те и 70-те години правителството предприема радикални мерки за ограничаване на раждаемостта, които дават само частични резултати. Причините за това са твърде комплицирани — хилядолетните семейни традиции, неграмотността, силната децентрализация на властта и др. Понятието индийци обединява неколкостотин етноса, намиращи се на различна степен в социално-икономическото си развитие и говорещи на различни езици. Към основните се отнасят 15 езика, но почти 100 млн. жители на страната не ги използват. Съпротивата на населението срещу правителствените мерки се усилва и от мощната негативна обществена реакция срещу програмата на Санджай Ганди за принудителна стерилизация през 70-те години.

Сред отрицателните фактори, пречатващи демографската политика на Делхи, трябва да се отбележат и произтичащите от религиозното противопоставяне в индийското общество. Например за десетилетието 1981–1991 година индуисткото население, което е по-податливо на правителствената политика, нараства с близо 23 %, докато мюсюлманското — с 33 %. Ако се проследи един по-дълъг период — 1951–1991 година делът на мюсюлманите

Фиг. 3. Картодиаграма на броя на населението по страни.
 1 — 100 млн. жители; 2 — 1 млрд. жители
 Източник: Student atlas of World politics. The Dushkin Publishing group Inc., 1994.

Fig.3. Map-diagram of the number of population by countries.
 1 - 100 million inhabitants; 2 - 1 billion inhabitants.
 Source: Student atlas of World politics. The Dushkin Publishing group Inc., 1994.

в страната нараства от 9,9 на 12,1 %. (Integrating.... 1992). Това поражда опасения сред индустите за значителни промени в етно-конфесионалния състав на страната през следващото столетие.

Пример за успешна регионална демографска политика е щатът Керала. Около 60 % от неговото население са индустии, 20 % — християни и 20 % — мюсюлмани. Фактор, стимулиращ демографския преход в този щат е значителният дял на грамотното население — около 70 % при средно 46 % за страната (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Естествено движение на населението в главните щати на Индия за периода 1986–1991 година

Щат	Раждаемост, ‰	Смъртност, ‰	Естествен прираст, ‰	Забележка
Раджастан	37,2	11,1	26,1	30 % грамотност
Асам	34,0	11,0	23,0	28 % мюсюлмани
Утар Прадеш	37,9	15,2	22,7	32 % грамотност
Бихар	33,8	11,3	22,5	29 % грамотност
Харяна	29,3	8,7	20,6	35 % грамотност
Мадхя Прадеш	32,4	12,2	20,2	32 % грамотност
Индия – средно	31,1	11,2	19,9	46 % грамотност
Карнатака	27,6	8,8	18,9	40 % грамотност
З. Бенгалия	27,9	9,5	18,4	25 % мюсюлмани
Андхра Прадеш	27,6	9,8	17,8	35 % грамотност
Ориса	29,2	11,7	17,5	37 % грамотност
Гуджарат	26,5	9,4	17,1	45 % грамотност
Керала	22,8	6,9	15,9	70 % грамотност
Тамилнад	24,1	9,7	14,4	50 % грамотност
Пенджаб	21,7	8,0	13,7	60 % сикхи
Махарашра	21,9	8,6	13,3	50 % грамотност

Съвременна Индия е необхватен космос от богатство и нищета, изоста-
налоост и съвремие, могъщество и трудно разрешими социално-икономичес-
ки проблеми. Тя е типичен представител на развиващите се страни, в които
се наблюдава стагнация на втория етап от демографския преход и има опас-
ност от връщане към първия, характеризиращ се с висока раждаемост и ви-
сока смъртност. Браун (1989) нарича тази ситуация демографски капан. Все
пак трябва да се отбележи, че на фона на повечето от развиващите се стра-
ни, в които високият естествен прираст и намаляването на жизнения стан-
дарт взаимно се стимулират, в Индия през последните десетилетия се наблю-
дава макар и незначително нарастване на средните доходи на човек от насе-
лението. Но ако абсолютното демографско нарастване не се забави, този по-
казател може да придобие отрицателни тенденции. Това би имало катастро-
фални последици, като се има предвид, че по данни на ООН днес близо 200
млн. души в страната се хранят непълноценно, което пряко застрашава тех-
ния живот. От общо 1,3 млрд. бедняци в света, според световната организа-

ция 350 млн. (или 27 %) живеят в Индия. При 230 долара национален доход средно на жител през 1992 г., за над 250 млн. души този показател е под 100 долара (Страны... 1993).

През първите следколониални десетилетия психологията и поведението на преобладаващата част от индийското население са повлияни от пропагандирания от Махатма Ганди аскетизъм, докато на икономическия просперитет се отделя второстепенно внимание. Близо половин век след неговата смърт нещата значително са се променили — налице е рязко нарастване мащабите на икономически растеж в страната, което води до увеличаване на жизнения стандарт сред големи групи индийци, наблюдава се своеобразна промяна в мисленето на икономически активното население. Днес около 70–80 млн. жители на страната имат жизнен стандарт, съответстващ на средните показатели във високо развитите страни.

Важна роля за подема в индийската икономика играе и отказът на Делхи от политиката на твърд изолационизъм. Предприетите реформи след 1991 г. предизвикват навлизането на огромен по обем поток от чужди инвестиции (около 4 млрд. долара през 1995 г., при 0,2 млрд. през 1991 г. и 2,8 млрд. през 1993 г.). През 1995 г. Индия е на 2-ро място в света (след Китай) по общ обем на отпуснатите от Световната банка кредити — 2,1 млрд. долара. Темповете на промишлен растеж за 1994–1995 г. — 11,7 % при 5,0 % прираст на БВП (International ... 1995) дават основание на някои изследователи да предричат появата на нов азиатски „тигър“. Това е особено осезаемо в областта на химическата и текстилната промишленост, регистрирали рекордните 29 % и 31 % прираст, при това по-голямата част от увеличеното производство е експортно ориентирано и не задоволява вътрешните нужди. По общ обем на БВП Индия вече заема пето място в света, но отнесен на глава от населението този показател (310 долара) ѝ отрежда едва 102-ро място (India ... 1995). Както се вижда на табл.1, ГДК по този показател е едва 0,26.

Очевидното в икономиката на страната господство на екстензивните фактори, дори само като аритметична тенденция за развитие, може да има катастрофални последици за и без това бързо „съкращаващото се“ географско пространство в Индия. Още по-песимистични настроения в това отношение внася наскоро проведената от Световната банка принципно нова класация на страните. Тя се основава не само на класическите социално-икономически показатели като БВП, темпове на икономически растеж, инфлация, валутни резерви и пр., а и на такива като оценка на природните ресурси, степен на антропогенизация на природната среда, равнище на образованието, гъвкавост на социалната политика и други критерии, които са значими за дългосрочното устойчиво развитие. От 192 изследвани страни в света чрез тези показатели Индия заема още по-неблагоприятна позиция — 172-ро място, което дава вярна представа за нейното съвременно геоекологично положение в глобален мащаб.

По формулата на Meadows (1992) — $I = P \cdot A \cdot T$, Индия носи глобална екологична вина по два от посочените множители. На първо място е вече изясненият огромен демографски натиск върху природните системи — P . Вторият по значимост антропогенен фактор е ниската технологична, а от там и екологична ефективност на производството — T . Напоследък в страната абсолютно и относително се увеличава и населението, което оказва еколо-

гично въздействие и чрез високия си жизнен стандарт — А. За мащабите на Индия тази социална група е сравнително неголяма, но всъщност крие немалък потенциал за увеличаване натиска върху природната среда.

В този смисъл достигането на висока икономическа плътност и жизнено равнище в бързонарастващата по население Индия би имало тежки екологични последици. Очевидно един от изходите за решаването на тези сложни проблеми трябва да се търси в прогресивно социално-икономическо развитие, съчетан с минимален за традициите в страната естествен прираст. Намаляване на демографското напрежение би предизвикало и увеличаване на емиграцията от страната, но това би имало само краткотраен, и то регионален ефект. В глобален план една мощна миграционна индийска вълна може да доведе до рязко нарастване на социално-икономическите проблеми в развитите страни.

И все пак, много по-важен антропогенен фактор за страната в края на ХХ в. (освен демографския) си остава значителната относителна техногенна вреда, нанасяна на природата в процеса на производството на единица обществения продукт — Т. Според Глазовский (1992) Индия е на 8-мо място сред 130 изследвани държави в света по относителна ресурсоемкост на стопанството. Този своден показател е резултат от изследването на водоемкостта, енергоемкостта, разхода на дървесина и необходимостта от територия за производството на 1 долар БВП в икономиките на изследваните страни. Причините за високата екологоемкост на производството в Индия трябва да се търсят преди всичко в ниската технологична ефективност на отделните стопански отрасли. Например за производството на 1 t стомана в индийските металургични комбинати се потребява средно около 4 пъти повече енергия, отколкото в Япония (Steel ... 1992).

Относително ниската технологична и икономическа ефективност на производството пряко се отразява и върху нивото на общата екологична ефективност на стопанството като тенденцията за Индия и в тази област е в негативна посока. По общи емисии на въглероден диоксид през 1950 г. Индия заема 13-то място в света, а през 1989 г. вече е на 5-то място (World ... 1992), а стойността на ГЕК е 1,86. Трябва да се отбележи, че дори на фона на високия естествен прираст в страната това „придвижване“ предизвиква трикратно увеличение на емисиите на човек от населението. По отношение на показателя емисии за единица БВП, в края на 80-те години страната заема 4-то място в света (Combating ... 1992).

Между геоекологичното и геополитическото положение на Индия в съвременния свят съществува пряка зависимост. От една страна, проблемите в отношенията между природата и обществото, с всичките произтичащи последици, могат да се окажат решаващ фактор за имиджа на Индия в регионален и глобален мащаб. От друга — позициите, които има страната в международните отношения, са от съществено значение при решаване на многобройните вътрешни проблеми, които в своята същност са геоекологични и трудно могат да се решат без помощта на световната общност. Освен това проблемите на съвременна Индия трябва да се разглеждат като главна съставляваща на глобалните проблеми, стоящи пред съвременната цивилизация.

Основен принцип във външнополитическото поведение на Делхи в глобален план е позитивният неутралитет. Страната е активен член на ООН и е

лидер на Движението на необвързаните държави като на всички международни форуми принципно се застъпва за интересите на развиващите се страни. Позитивният неутралитет и неприсъединяването към военно-политически блокове като цяло предопределят политиката на Индия и към държавите от Южна Азия. Отношенията ѝ с тях обаче са твърде деликатни. По всички природни и социално-икономически показатели страната играе първостепенна роля в региона на Южна Азия. На Индия се падат 3/4 от територията, населението и БВП в региона. За нейното ключово географско положение говори и фактът, че всички преки сухопътни връзки между държавите от Южна Азия могат да се осъществяват само през територията на Индия.

През целия следколониален период официалният елит в страната разглежда проблема за гарантирането на националната сигурност на Индия като неотменна част от проблема за сигурността на целия южноазиатски регион. Трябва да се посочи, че отношенията на Индия с всички съседи са белязани от значителни и сериозни в своята същност конфликти. Това важи с особена сила за отношенията с Пакистан, Бангладеш и Шри Ланка, в чиято основа лежат трудноразрешими етно-конфесионални проблеми. Потенциална, но все още значителна опасност носят опитите да се наруши историческата линия на стратегическо равновесие между Индия и Китай в Хималаите. От съществено значение за политическата стабилност в региона е позицията на САЩ и Русия.

В контекста на съвременното геополитическо положение на Индия в регионален план и нейното геоекологично положение в глобален мащаб трябва да се разглежда въпросът за милитаризацията на нейното съвременно обществено-икономическо развитие. На първо място трябва да се посочи, че съвременните отбранителни амбиции на Делхи са в дисонанс с нарастващите невоенни аспекти при гарантирането на глобалната и регионалната сигурност в междудържавните отношения (Р у с е в, 1994). В случая обаче тези амбиции са реакция от значителните усилия, които влага Пакистан във военната област. Пакистанската заплаха мотивира и отказът на Индия да подпише Договора за неразпространение на ядреното оръжие.

Освен това трябва да се отчитат все по-ясно очертаващите се екологични лимити при консумацията на природни, човешки и финансови ресурси за военни цели. Индия е типичен пример за несъответствие между тежките социално-икономически и геоекологични проблеми в съвременното развитие, от една страна, и средствата, които се разходват за военни цели, от друга. Общият обем на внесената в страната военна техника през периода 1988–1992 година съставлява 8,1 % от световния, а през 1991–1995 г. — 4,3 %. Интересно е да се отбележи, че за периода 1950–1979 година този показател е едва 0,7% (SIPRY). Съотнесени на човек от населението военните разходи в страната не са големи. Тук обаче трябва да се отбележи тяхната значителна териториална концентрация (ГЕК=2–3,5), както и високата им социална цена спрямо изключително ниския жизнен стандарт на населението. Тук е и мястото да се посочи сравнително големият външен дълг на страната (около 82 млрд. долара), съставляващ близо 6 % от дълга на бедните страни в света. Неговото изплащане едва ли би стимулирало движението на страната към устойчиво еколого-икономическо развитие през следващия век.

Сред стимулиращите прехода към устойчиво развитие в Индия фактори трябва да се изтъкне големият научно-технически и технологичен потенциал на страната. Освен това традиционната хармония между природата и обществото в мирогледа на индийското население, натрупаният многогодишен опит, както и относително голямата роля на държавните институции в развитието на Индия дават известни надежди за решаването на сложния комплекс от проблеми пред които е изправена днес страната. Конкретните решения обаче по всяка вероятност ще имат висока социално-икономическа цена.

ЛИТЕРАТУРА

- А в а к я н, А. Водные ресурсы и водные объекты мира и СНГ. — География в школе, 1995, № 5.
- А л а е в, Э. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М., 1983.
- Б р а у н, Л. Анализ демографической ситуации. — В: Мир 80-х годов. М., 1989.
- Б р а у н, Л., Д ж. Д ж е к о б с о н. Оценивая будущее урбанизации. — В: Мир 80-х годов. М., 1989.
- Г л а з о в с к и й, Ф. Глобальные закономерности распределения ресурсоемкости экономики. — Изв. РАН, 1992, № 3.
- Индия — ежегодник. М., 1993.
- Л а в р о в, С. Концепция устойчивого развития (Социальные, экономические и региональные аспекты). — В: Русское географическое общество: новые идеи и пути. Санкт Петербург, 1995.
- Р у с е в, М. Экология, военное дело и сигурност. — Военен журнал, 1994, № 4.
- Р у с е в, М. Проблемы на прехода към устойчиво еколого-икономическо развитие в страните от Източна Европа. — Проблемы на географията, 1995, № 2.
- Р у с е в, М. Геополитическото положение на Турция. — Проблемы на географията, 1996, № 4.
- С д а с ю к, Г. Индия. География хозяйства. М., 1975.
- Страны мира. Краткий политико-экономический справочник. М., 1993.
- В г о w n, L. Sustaining world agriculture. State of the world, 1987.
- Combating global warming. N. Y., 1992.
- Energy Statistics Yearbook. N. Y., 1994.
- India. Towards globalization. Vienna, 1995.
- Integrating development and population planning in India. N. Y., 1992.
- International yearbook of industrial statistics 1995. Vienna, 1995.
- М e a d o w s, D. Die neuen Grenzen des Wachstums. Stuttgart, 1992.
- Sipry, 1980; 1996.
- Steel times, 1992, № 5.
- Water use statistiche long-term planning of water resources development. — Water resources series. U. N., 1989, № 64.
- World Resources 1992-1993. Oxford, 1992.

Постъпила на 15.01.1997 г.

INDIA AND THE GLOBAL PROBLEMS

Marin Rousev

Summary

The interdependency of the global problems at the end of the XXth c. more and more obviously break in the light of the ecological imperative in the process of forming a new paradigm in the views of mankind. The global problems can be divided into two groups: 1) problems of extensive developments characteristic of the countries from the South and 2) problems, connected with the intensive anthropogenic pressure in the developed countries from the North. India is a typical representative of the coun-

tries from the first group, and for that reason to clarify the question about its recent global ecological "blame" becomes of great methodological importance for contemporary globalistics.

The characteristic of the specific features of India's geoecological position nowadays is of great importance for defining India's place and role in creating and solving the global problems. The defining of the scientific status of the geoecological (ecologo-geographical) position of a certain territory, on its behalf, requires knowledge about the interdependency among the elements of the geographical position as a systematic category. The defining of India's geoecological position includes most of all the revealing of the demographic, economical and ecological place of the country on a global scale. In a synthesized way this could be done by working out of indicators such as geoecological coefficient, geodemographic coefficient, geoeconomical coefficient, etc. They help revealing the social and ecological adequacy and value of modern economical priorities in the development of the country.

The problems of relations between nature and society in India may turn to be the crucial factor for her image in regional and global dimension. On the other hand, the position of the country in the international relations is of great significance in solving the variety of inner problems. In fact they are geoecological and are difficult to be solved without the help of the world community. In this sense the problems of modern India must be regarded as an important part of global problems, facing the contemporary civilization.